

ALMA BRAZIŪNIENĖ
Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka

Panoramasis Vilniaus planas (1581) ir jo sekiniai LMA Vrublevskių bibliotekoje

Anotacija. LMA Vrublevskių bibliotekoje saugomi trys Brauno ir Hogenbergo atlasuose 1582–1623 m. išspausdinti panoraminio Vilniaus plano *Vilna Litvaniae metropolis* (pirmoji jo laida pasirodė 1581 metais Kelne) egzemplioriai. Šis Vilniaus miestovaizdis gerai pažįstamas įvairių mokslo sričių tyrėjams. Straipsnyje aptariamos Vilniaus panoraminio plano radimosi aplinkybės, Bibliotekoje saugomų egzempliorių savitumai ir pirmą kartą istoriografijoje pristatomi šio Vilniaus panoraminio plano XVII–XIX amžių perdirbiniai. Nagrinėjami tik Bibliotekoje esami sekiniai. Be *Vilna Litvaniae metropolis* miestovaizdžio neišsivers ir būsimos *Bibliopolio* – Lietuvos knygos ir mokslo muziejaus – ekspozicijos.

Esminiai žodžiai. Brauno ir Hogenbergo atlasas; panoraminis planas; Vilnius; vario raižiniai; litografija; Georg Bodenehr; Vilniaus miesto valdybos litografija; Notelis Macas; A. Tranšelio spaudos įmonė.

Vilniaus panoraminis planas *Vilna Litvaniae metropolis* iš Georgo Brauno ir Franzo Hogenbergo atlaso *Pasaulio miestai (Civitates orbis terrarum)* trečio tomo (Kelnas, 1581) – ankstyviausias mus pasiekęs Vilniaus vaizdas. Jame atspindėtas XVI amžiaus vidurio Vilnius lyg žvelgtume į jį iš paukščio skrydžio – tokia buvo XVI a. miestų vaizdavimo tradicija. Kaip vadinti ankstyvųjų Naujųjų laikų spaudiniuose esančius miestų vaizdus, vieningo termino neturime, juolab kad yra ne vienas tų miestų vaizdavimo tipas. Sutariama, kad tie miestovaizdžiai, kurie pavaizduoti, lyg skaitytojas į juos žvelgtų nuo aukštumos, vadinami panoraminiais, arba perspektyviniais, dar kitaip – profilineis (Maciulevičius 2010, 54–55). Suprantama, tai nėra miesto planas dabar įprasta šio žodžio prasme, tad šiame straipsnyje terminai *miestovaizdis*, *panoramasis planas* ar tiesiog *planas*, turint galvoje Vilniaus vaizdą iš Brauno ir Hogenbergo atlaso, bus vartojami kaip sinonimai.

Ankstyviausio Vilniaus miestovaizdžio istoriografija nemaža. Jis kaip ikonografinis šaltinis dažnai minimas įvairiuose straipsniuose mokslinėje ir kultūrinėje spaudoje, bet išsamių kompleksinių tyrimų, skirtų vien šiam svarbiam lituaninio dokumentinio paveldo objektui, trūksta. Įvairiems šio Vilniaus panoraminio plano istorijos aspektams straipsnius yra skyrę kartografijos (Samas 1997, 145–152; Преображенский 1869, 244–265), dailės ir architektūros (Reklaitis 1999, 189–202; Drėma 1991, 28–33), kultūros (Jurkštas 1997, 78–81; Milerius 2004, 66–73; Rekevičius 2010, 17–28) istorikai, knygotyrininkai (*Koeman's Atlantes Neerlandici* 2010; Misiūnienė 2016, 26–30) ir kiti tyrėjai. Šis Vilniaus miestovaizdis kartu su antroje jo pusėje išspausdinto teksto apie Vilnių vertimu į lietuvių kalbą reprodukuotas Lietuvos nacionalinio muziejaus albumuose (*Lietuva žemėlapiuose* 2002, 2011; *Vilniaus miesto planai* 2016), perleistas ir originalaus dydžio (*Senieji Lietuvos žemėlapiai* 1999). Išskirtinas Jadvygos Misiūnienės

2016 m. straipsnis, kuriame pirmą kartą identifikuoti Vilniaus atminties institucijose bei Žemaičių muziejuje „Alka“ esantys šio plano egzemplioriai (jų suregistruota septyniolika). Remdamasi Nyderlandų tyrėjų bibliografiniais šaltiniais, autorė išaiškino tikrąsias šių egzempliorių spausdinimo datas. Mat šis Vilniaus miestovaizdis buvo dedamas į keliakalbį Brauno ir Hogenbergo atlasą iki pat 1623 metų, paskui vario plokštės buvo nupirktos kitų leidėjų ir tapatūs, iš jų pačių plokščių atspausti Vilniaus vaizdai plito iki pat XVIII amžiaus vidurio.

Šio straipsnio tikslas – aptarti Vilniaus panoraminio plano iš Brauno ir Hogenbergo atlaso radimosi aplinkybes ir panagrinėti LMA Vrublevskių bibliotekoje saugomus originalius jo egzempliorius bei vėlesnius šio plano sekinius (perdirbinius). Jie bus pristatomi tik kaip dokumentinio paveldo objektai, nesigilinant į jų turinį ar kitus dalykus.

Kaip radosi *Vilna Litvaniae metropolis*? Tyrėjai sutaria, kad Vilniaus vaizdas Brauno ir Hogenbergo atlase (1581) nėra istoriškai tikslus, jame daug klaidų. Manoma, kad Vilniaus vaizdo kūrėjai rėmėsi ankstesniu, mums nežinomu, tikėtina, italų kartografo kūriniu, jį papildę įvairių keliautojų įspūdžiais apie mūsų sostinę. Manoma, kad atlase pavaizduotas Vilnius apie 1550-uosius. Kas leidžia taip teigti? Plane gerai matyti miestą juosianti siena, Žemutinė ir Aukštutinė pilys, Didžioji gatvė, miesto rotušė. Plano legendoje pažymėti 28 svarbiausi miesto objektai. Tarp jų yra ir Žemutinės pilies teritorijoje buvę Jaunosios karalienės rūmai. Juose gyveno pirmoji Žygimanto Augusto žmona Elžbieta Habsburgaitė (Elisabeth von Österreich, 1526–1545). Ji mirė 1545 metais, taigi informaciją plano sudarytojui teikęs asmuo dar tikrai žinojo, kaip šis pastatas buvo vadinamas. Kitas argumentas – legendoje pažymėta Žemutinės pilies teritorijoje buvusi Šv. Barboros (kitaip, Šv. Onos) bažnyčia – ji ten stovėjo iki 1551 metų¹. Kad tai nebuvo Brauno ir Hogenbergo atlaso leidybos pradžios laikų, t. y. XVI amžiaus 8–9 dešimtmečio, Vilniaus vaizdas, rodo ir tai, kad greta Šv. Jonų bažnyčios plane dar nėra pažymėtos Vilniaus jėzuitų kolegijos, kuri įkurta 1570 metais ir kurios įvardijimas atsiranda vėlesniuose, XVII amžiaus, Vilniaus panoraminio plano perdirbiniuose.

Kaip šis Vilniaus planas pateko į žymiausių XVI amžiaus pasaulio miestų atlasą? Sumažintas išleisti svarbiausių pasaulio miestų vaizdus priklauso Kelno geografo ir leidėjo Georgui Braunui (1541–1622). Jis buvo Kelno Švč. Marijos prie Laiptų bažnyčios dekanas, bet labiausiai išgarsėjo savo dėmesiu geografijai. Tai jis subūrė geriausius to meto dailininkus ir raizytojus, surinko žinias iš įvairiausių jam prieinamų šaltinių ir parengė miestų aprašymus.

Šio atlaso leidybos istorijoje svarbus kitas asmuo – į Kelną persikėlęs flamandų kartografas ir raizytojas Francas Hogenbergas (Franz Hogenberg, 1535–1590). Jis jau buvo patyręs atlasų leidybos veikėjas, nes talkino žymiam to meto Nyderlandų kartografui – Abrahamui Ortelijui (1527–1598). Šis laikomas atlaso, kaip specifinės leidinio rūšies (vienodo mastelio ir formato, vieningai apipavidalintų žemėlapių rinkinio) pradininku – 1570 m. Antverpene buvo išleides pirmąjį modernų (mūsų supratimu) atlasą *Pasaulio teatras* (*Theatrum orbis terrarum*). Dirbdamas pas Ortelijų, Hogenbergas įvaldė ne tik raizybos, bet ir daugelį kitų atlasų leidybos paslapčių, tad jo įdirbis leidžiant *Pasaulio miestus* yra lygus Brauno nuopelnams, todėl *Civitates orbis terrarum* paprastai ir vadinamas jų abiejų – Brauno ir Hogenbergo – vardais. Subūrę ge-

1 Nors Vilniaus panoraminio plano legendoje Šv. Barboros, arba Šv. Onos, bažnyčia nurodyta 5-u numeriu (*S. Barbara kirch*), daugelis autorių yra pastebėję, kad Vilniaus miestovaizdyje penkto numerio rasti neįmanoma, taigi buvo daroma išvada, kad šios bažnyčios apskritai nėra pažymėtos. Šiais metais Agnė Zemkajutė, išsididinusi geros kokybės skaitmeninę šio miestovaizdžio kopiją, atskleidė, kad 5-as numeris Žemutinės pilies teritorijoje vis dėlto pažymėtas, tik jis susilieja su pastato raiziniu. Žr. Facebook 2023 m. liepos 7 d. įrašą. Prieiga internetu: <https://www.facebook.com/VrublevskiuBiblioteka>.

riausius to meto raižytojus (jų būta apie šimtą), jie ryžosi išleisti naują šešiatomį keliakalbį atlasą, apipavidalintą vieninga stilistika.

Pirmoji *Pasaulio miestų* atlaso laida išėjo lotynų kalba. Pirmas tomas pasirodė 1572, šeštas – 1617–1618 metais. Be lotyniškojo šešiatomio, 1574–1618 m. buvo leidžiamas atlasas vokiečių, o 1579–1618 metais – ir prancūzų kalba. Kaip minėta, Vilniaus vaizdas įdėtas į trečią atlaso tomą, kuris išėjo 1581 m. lotynų kalba ir vadinosi *Svarbiausių viso pasaulio miestų trečioji knyga* (*Urbium praecipuarum totius mundi liber tertius*). Be Vilniaus, atlase dar yra kitas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestas – Gardinas. Jo panoraminis planas pirmąkart išspausdintas antrame atlaso tome 1575 metais.

Brauno ir Hogenbergo atlasas buvo labai populiarus, išėjo septynios jo laidos, iš viso atlase panaudotos 363 vario plokštės, įdėti 543 miestų vaizdai (*Koeman's Atlantes Neerlandici* 2010, 4:1:35), daugiausia – Europos miestų, nes juos leidėjai pažinojo geriausiai. Miestų atvaizdai plito ir atskirais atspaudais. Miestų vaizdų vario plokštės po Hogenbergo mirties jo įpėdinių buvo parduotos Amsterdamo atlasų leidėjui Johannui Janssonijui (Jan Janszoon, 1588–1664), kuris 1657 m. pradėjo leisti savo atlasą. Taigi, kaip minėta, Vilniaus vaizdas ir toliau buvo spaudžiamas iš tų pačių vario plokščių. Po Janssonijaus mirties leidyklai vadovavęs jo žentas Johannes Janssonius van Waesberge (1616–1681) tęsė atlaso leidybą – toliau platino Vilniaus miestovaizdžius, kol 1694 m. vario plokštės kartu su kita spaustuvės įranga nupirko Amsterdamo leidėjas Frederickas de Witas (1630–1706), iš jo – Leideno leidyklos savininkas Pieteris van der Aa (1659–1733), po to jas naudojo Johannes Covensas (1697–1774) ir Cornelis Mortier (1699–1783). Taigi pasaulio miestų vaizdai spausiti tol, kol vario plokštės dar tiko spaudai, leidyba sustojo, kai jos visiškai nusidėvėjo. Štai kodėl tų pačių miestų vaizdų egzempliorių (taip pat ir Vilniaus) iki mūsų dienų išliko gana daug. Tai buvo vadinamosios Nyderlandų komercinės kartografijos klestėjimo laikai. Vilniaus miestovaizdžio, kaip ir kitų miestų vaizdų, populiarumas tai įrodo.

Vilniaus plano (kitų miestų – taip pat) antroje pusėje įdėtas miesto aprašymas. Jis nėra originalus: tai įvairių ankstesnių žinių iš įvairių šaltinių (kronikų, analų, istorinių pasakojimų ir pan.), prieinamų Kelno leidėjams apie LDK sostinę, kompiliacija. Vilniaus vaizdo prototipas tikriausiai buvo papildytas ir naujais to meto keliautojų, dažniausiai pirklių, įspūdžiais. Kadangi legenda, t. y. 28 miestovaizdžio objektų paaiškinimai, surašyta vokiečių kalba, manoma, kad informatorius tikriausiai buvęs vokiečių tautybės asmuo. Vilniaus miestovaizdžio apačioje išraižytos žmonių figūros, manoma, buvo specialiai įkomponuotos, kad šis ir kiti panoraminiai planai nebūtų naudojami kariniais tikslais – islamo išpažinėjams draudžiama žiūrėti į žmogaus atvaizdus.

Antroje Vilniaus miestovaizdžio pusėje esantis tekstas iš lotynų į lietuvių kalbą buvo išverstas Eugenijos Ulčinaitės ir paskelbtas 1983 metais (*Kraštas ir žmonės* 1983, 77–79), paskui pakartotas 2002 (*Lietuva žemėlapiuose* 2002, 208) ir 2011 metais (*Lietuva žemėlapiuose* 2011, 386). Versta ne iš Brauno ir Hogenbergo leistų, bet vėlesnių, XVII a. vidurio, Janssonijaus atlasų – tekstas apie Vilnių juose tapatus pirmųjų laidų tekstui.

Vilniaus miestovaizdžio originalai LMA Vrublevskių bibliotekoje. Retų spaudinių skyriuje saugomi trys *Vilna Litvaniae metropolis* egzemplioriai (visų jų saugojimo šifras K-727). Visi trys atspausti iš tų pačių vario plokščių Brauno ir Hogenbergo leidybos laikotarpiu. Dviejų iš jų tikslią leidimo datą yra nustačiusi Misiūnienė (Misiūnienė 2016, 29–30).

Ankstyviausias yra „vokiškasis“ egzempliorius (tekstas antroje pusėje vokiečių kalba; K-727/1). Remiantis *Koeman's Atlantes Neerlandici* (2010, 4:1:41:2.3), galima teigti, kad jis išspausdintas 1582 metais. Egzempliorius spalvintas ranka. Kaip rodo rankraštinis įrašas pieštuku antroje vaizdo pusėje, anksčiau šis miestovaizdis priklausė lietuvių valstybės ir kultūros veikė-

jui, bibliofilui Petru Klimui (1891–1969). Į dabartinę LMA Vrublevskių biblioteką jis pateko kartu su dalimi Klimo archyvo (dabar Rankraščių skyrius, F191) 1950 m. iš buvusio Kauno valstybinio universiteto (tarpukariu – Vytauto Didžiojo universiteto). Vėliau, sovietmečiu, dėl formaliai suprantamo žanrinio grynumo paskiri archyvo ar kitokių fondų vienetai dažnai būdavo išimami ir perkelti į kitus fondus. Taip buvęs Klimo asmeninis Vilniaus panoraminis planas atsidūrė Retų spaudinių skyriaus Kartografijos fonde.

Antras ir trečias Vilniaus plano egzemplioriai tokios aiškios proveniencijos neturi. Abiejų tekstai antroje pusėje yra lotynų kalba. Antras pagal spausdinimo laiką egzempliorius išspausdintas 1588–1593 metais (*Koeman's Atlantes Neerlandici* 2010, 4:1:41:1.3). Jis spalvintas ranka, spalvos ryškios, todėl manytina, kad spalvinimas nėra to meto, o vėlesnis. Po raižiniu, apačioje, tuščiam laukelyje ranka mėlynu rašalu lietuvių kalba mėginta užrašyti, iš kokio leidinio ir kada atspausintas raižinys: „Iš atlaso „Braun. Civitates orbis terrarum“. An. 1581“. Įrašas, išskutus popierių, ne kartą taisytas, matyt, informacija buvusi klaidinga. Pagal rašyseną galima būtų spėti, kad šią rankraštinę pastabą XVI a. spaudinio averse bus palikusi tuomečio Senų, retų spaudinių ir kartografinių leidinių skyriaus vedėja Nina Leškovič (g. 1912; vedėja buvo nuo 1955 iki 1970 metų). Raižinio viršuje, tuščiam laukelyje rudai juodu rašalu įrašytas inventorinis numeris: „Inv. K. 00375“. Pagal rašyseną ir rašalą galima spėti, kad taip nepagarbiai su senuoju originalu elgėsi 1941–1945 m. Kartografijos sektoriui vadovavęs geografas Jurgis Stabinis (1907–1959) (Rauckytė-Bikauskienė 2011, 88) arba kuris nors iš jo bendradarbių. Spėjimą sustiprina ir archyvinė inventorinė knyga (Knygų inventorius 1942–1945), saugoma dabartiniame Retų spaudinių skyriuje, kurioje 1943 m. vasario 29 dieną numeriu 00375 įregistruotas panoraminis planas *Vilna Litvaniae metropolis*. Jokių žinių, iš kur planas gautas, nėra. Tas pats inventorinis numeris 00375 pakartotas raižinio reverse, kairėje tuščioje lapo dalyje. Rašyta mėlynu rašalu, matyt, apie 1950–1970 metus, kuomet inventorinį numerį pradėta nuosekliai rašyti antroje žemėlapių pusėje, o ne averse. Egzempliorius gana grubiai restauruotas sovietmečiu – kaip tuo metu buvo įprasta, visa antroji raižinio pusė sutvirtinta vadinamuoju voratinkliniu popieriumi, todėl dabar skaityti tekstą sunkoka.

Trečias Vilniaus panoraminio plano egzempliorius nespaltotas, išspausdintas Kelne 1616–1623 metais (*Koeman's Atlantes Neerlandici* 2010, 4:1:41:1.3). Jo (kaip ir antrojo egzemplioriaus) averse, tuščiam laukelyje virš raižinio, įrašytas inventorinis numeris K 00176, greta – mažas apvalus antspaudukas, kuriame raudonai įspausta „Lietuvos Mokslų Akademijos biblioteka“. Juo buvo antspauduojami spaudiniai apie 1940–1944 metus. Į inventorinę knygą šis raižinys įrašytas 1943 m. sausio 21 dieną; iš kur gauta, nepažymėta, tik vėliau, matyt, Leškovič ranka prirašyta pastaba, kad šis planas yra iš Brauno atlaso. Reverse, kaip ir antrajame egzemplioriuje, tuščioje kairėje pusėje, mėlynu rašalu pakartotas inventorinis numeris 00176. Prie sulenkimo apačioje ir viršuje įplėšimai.

Taigi žinių apie antrojo ir trečiojo *Vilna Litvaniae metropolis* egzempliorių proveniencijas neturime. Tikriausiai jie yra iš tarpukaryje Vilniuje veikusios Valstybinės Vrublevskių bibliotekos. Gal vieną kurį buvo įsigijęs ir bibliofilas Tadas Vrublevskis (1858–1925), dabartinės Bibliotekos įkūrėjas.

1581 m. Vilniaus miestovaizdžio sekiniai. Vilniaus panoraminis planas dažnai naudotas vėlesnių leidėjų – juo sekant, jį iš naujo perbraižant. Kodėl reikėjo tai padaryti? Brauno ir Hogenbergo atlaso lapas gana didelis, Vilniaus vaizdo kraštinės yra 37 x 50,5 centimetrų. Tradicinio antrojo formato knygoms toks raižinys netiko, buvo per didelis. O žemėlapiai – itin paklausios kelionių ir geografinių aprašymų leidinių iliustracijos. Todėl jau XVII a. pradžioje radosi įvairių Vilniaus vaizdo iš Brauno ir Hogenbergo atlaso perdirbinių. Juos išsamiai suregistravo ir dar

1972 m. Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbuose paskelbė Povilas Reklaitis (perspausdinta: Reklaitis 1999, 189–202). Vladas Drėma, remdamasis Reklaičiu, šiuos sekinius suskaičiavo – pasak jo, jų būta devynių (Drėma 1991, 29). Sovietmečiu Drėmai naujausi užsienio kartografijos istorijos bibliografų darbai nebuvo prieinami, tad dabar kai kurie jo teiginiai jau yra pasenę. Antai teiginys, kad vario plokštė su Vilniaus miesto vaizdu „XVII a. Nyderlanduose dar tris kartus publikuota įvairiuose leidiniuose: 1657, 1685 ir 1695 m.“ (Drėma 1991, 29), jau taisytinas: pagal *Koeman's Atlantes Neerlandici*, šis Vilniaus planas, be Brauno ir Hogenbergo atlasų, dar buvo skelbtas keturių vėlesnių leidėjų atlasuose: 1657, 1682, 1690 ir po 1695 metų.

Iš Drėmos paminėtų Vilniaus vaizdo perdirbinių Biblioteka neturi nei Venecijoje dirbusio Francesco Valegio (1560–1643) apie 1610–1620 m. publikuoto mažesnio (8,5 x 13 cm) Vilniaus miestovaizdžio, nei vos didesnio formato (18 x 24 cm) kito italo – Jacobo Lauro – Romoje 1642 m. išleisto Vilniaus vaizdo, dėto į istorijos veikalus, nei Prūsijos vokiečio Andrejaus Cellarijaus (Keller, apie 1596–1665) Amsterdame 1659 metais išleistoje Lenkijos ir LDK istorijoje įdėto perbraižyto dar mažesnio Vilniaus miestovaizdžio. Bet LMA Vrublevskių bibliotekoje saugomas Augsburgio raižytojų ir leidėjų Bodenehrių išleistas keliskart sumažintas (16 x 24) Vilniaus panoraminis planas (K-758).

Bodenehrių spaudos įmonė buvo dinastinė: joje dirbo tėvas Georgas Bodenehris (1631–1704), jo sūnus Georgas (1673–1765) bei vaikaišis Georgas (1705–1779) – visi tuo pačiu Georgo vardu. Jų miestų vaizdai buvo dedami į 1704–1740 m. leistus atlasus, taip pat plito pavieniais atspaudais². Bodenehrių įmonėje dirbo tokie žymūs Augsburgio raižytojai kaip Georgas Christophas Kilianas (1709–1781). Jo apie 1740 m. išraižytas Vilniaus miestovaizdis saugomas LMA Vrublevskių bibliotekoje. Šis raižinys paplitęs, jį turi įsigijęs ne vienas Lietuvos kartografijos kolekcininkas. Drėmos teigimu, Bodenehris (tik neaišku, kuris iš trijų Bodenehrių – tėvas, sūnus ar vaikaišis) turėjęs ir tiesioginių sąsajų su Vilniumi: „dėstęs Vilniaus pravoslavų kolegijoje lotynų kalbą“ (Drėma 1991, 29), tad raižydamas Vilniaus planą, Bodenehris miestą turėjęs pažinoti.

Naujos galimybės reprodukuoti miestų vaizdus atsivėrė, kai 1797 m. Aloisas Senefelderis (1771–1834) išrado litografiją ir 1806 m. įkūrė pirmąją litografijos spaustuve. Litografavimas pagrįstas plokščiaspaudės technika: riebiu pieštuku arba tušu iš pradžių piešiama akmens paviršiuje, o po to spaudos forma ėsdinama rūgštimi. Akmens vietos, kuriose nėra piešinio, nenusidažo. Prispaudus tokią litografinę formą prie popieriaus, gaunamas atvaizdas. Litografinė technika, ypač vėliau atsiradusi spalvotoji (chromolitografija), ypač tiko žemėlapiams kurti. Lietuvoje pirmoji litografijos įmonė pradėjo veikti 1821 m., ji priklausė Vilniaus universitetui³.

Iš naujo litografuotas labai nedidelio formato (17,5 x 13,5) Vilniaus miestovaizdis buvo įdėtas į 1840 m. išleistą Juozapo Ignaco Kraševskio (1812–1887) Vilniaus istoriją (*Vilnius nuo pradžios iki 1750 metų*). Šis panoraminis Vilniaus vaizdas buvo sukurtas Juozapo Ozemblovskio

2 Bodenehrio 1740 m. išraižytą Vilniaus panoraminį planą, 1819–1821 m. keliaudamas po Europą, Venecijoje buvo įsigijęs filologas, vertėjas, pedagogas, grafikas, Žemaičių kapitulės kanauninkas Stanislovas Čerskis (1777–1833). Jis Lietuvos kultūros istorijoje labiausiai žinomas kaip Salantų raižyklos įkūrėjas (joje buvo spausdinami raiziniai su žemaitiškais užrašais). Sekdamas Bodenehrio Vilniaus vaizdu, Čerskis išraižė ir 1822 m. Vilniuje paskelbė savo panoraminį Vilniaus planą – nedidelio formato, sulankstomą, su paaiškinimais šešių puslapių leidinuką. Jo originalas saugomas Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyriuje (M 2505).

3 Manytina, kad Čerskio panoraminis Vilniaus planas buvo išspausdintas kaip tik Vilniaus universiteto litografijos įmonėje. Mat Čerskis palaikė glaudžius asmeninius ryšius su Vilniaus universitetu, susirašinėjo su Joachimiu Leleveliu ir kitais profesoriais, tad litografuotas Vilniaus vaizdas tuos ryšius dar kartą patvirtintų. Nors istoriografijoje Čerskio raiziniai dažniausiai laikomi ne itin aukšto lygio vario raiziniais, panoraminis Vilniaus planas aiškiai atliktas litografijos technika.

(1805–1878) litografijos įmonėje. Ozemblovskis, vienas žymiausių Vilniaus litografų, nuosavą įmonę įsigijo 1833 metais, ji veikė iki 1863-ųjų. Jis pats piešė ir tapė (be matematikos, Vilniaus universitete dar buvo studijavęs piešimą ir tapybą), bet litografijos darbams samdė ir kitus dailininkus. Kartu su jais savo įmonėje litografavo apie 600 objektų, dažniausiai pasirašytų tik jo pavarde. Tai įvairių istorinių ir to meto asmenų portretai, kraštovaizdžio objektai, religiniai siužetai ir pan. Dauguma jų buvo panaudota to meto knygoms iliustruoti. Ozemblovskio išraižyto panoraminio Vilniaus vaizdo paaikškinimuose – jau 32 objektai, keturiais daugiau, nei buvo Brauno ir Hogenbergo atlase.

Vienas Vilniaus miestovaizdis buvo litografuotas Vilniaus miesto valdybos litografijoje (K-691). Ji veikė nuo 1877 iki apytiksliai 1915 metų. Buvo nedidelė įmonė: turėjo vienas ar dvi litografavimo stakles, du didelius litografinius akmenis, iki 22 – mažų, joje dirbo du darbininkai. Litografavo su Vilniaus miesto valdybos veikla susijusius spaudinius: pranešimus, raštus, blankus (Merkys 1972, 206). Vilniaus miesto vaizdas (24 x 25) būtų, ko gera, išimtis ir vienas sudėtingiausių šios spaudos įmonės spaudinių. Jo paaikškinimuose teigiama, kad šis Vilniaus vaizdas paremtas 1610 m. Niurnberge išleisto atlaso raižiniu, o anas esąs vieno venecijiečio apie 1550 m. sukurto Vilniaus vaizdo sekiny. Skirtingai nei kitų perdirbinių, paaikškinimuose nurodyti objektai nėra tik nurašyti iš ankstesnių Vilniaus miestovaizdžių, yra ir naujų: pavyzdžiui, čia rasime pažymėtas Rusų kapines, Žaliąjį tiltą, Pranciškonų vienuolyną ir kt. – Vilniaus vaizdo kūrėjai mėgino jį priartinti prie savo gyvenamojo meto.

Tapatų panoraminį Vilniaus vaizdą kaip kad Brauno ir Hogenbergo atlase matome išspausdintą Notelio Maco litografijoje (36,5 x 49; 42,5 x 54; K-39). Ši įmonė savo veiklą Vilniuje, dabartinėje Vokiečių gatvėje, pradėjo 1873 metais. Maco tėvas Lipmanas Macas turėjo didžiausią ir pajėgiausią to meto Vilniuje raidžių liejyklą, veikusią nuo 1863 iki 1929 metų, liejo rusiškus ir hebrajiškus šriftus (Merkys 1972, 205). Sūnus Notelis 1873 m. įsteigė nuosavą litografiją, ją po metų, 1874-aisiais, sujungė su Jankelio Gelfando litografija ir ši įmonė veikė net iki 1938 metų. Iš pradžių N. Maco įmonė turėjo tik dvi stakles, o 1913-aisiais – jau 11 vokiškų litografavimo mašinų, taip pat 2–3 spausdinimo mašinas, iki 140 didelių litografinių akmenų, o mažų – net iki 1173 (Merkys 1972, 205), taigi buvo viena pajėgiausių to meto Vilniaus litografijų. Spausdino plakatus, žemėlapius, brėžinius, kvietimus, vizitines korteles, įvairių prekių etiketes. Iki 1906 m. litografavo ir spausdino tik rusų kalba, paskui gavo leidimą vartoti ir kitas kalbas. Už kokybiškus darbus įmonė 1895 m. visos Rusijos spaudos darbų parodoje buvo apdovanota sidabro medaliu (Merkys 1972, 205).

Nemažo formato (55 x 40) perbraižytas Vilniaus planas (K-344) buvo išleistas Sankt Peterburge A. Tranšelio spaudos įmonėje, veikusioje nuo XIX a. II pusės iki XX a. pradžios. Iš tiesų tai viename lakšte išspausdinti du Vilniaus planai: vienas – Brauno ir Hogenbergo atlaso perdirbinys, kitas – XVI a. vidurio įprastinio miesto plano pavidalo Vilniaus vaizdas. A. Tranšelio spaustuvė ir chromolitografija buvo gerai žinoma to meto Rusijoje, joje nuo 1873 m. buvo spausdinamas ir Fiodoro Dostojevskio redaguojamas žurnalas *Piliėtis*. Vilniaus planas neišvengė klaidų – ir pavadinime, ir legendoje klaidingai nurodyta Vilniaus vaizdo data (iki 1523 metų). Pats Vilniaus vaizdas litografuotas kokybiškai.

XIX–XX a. pradžioje litografuoti Vilniaus miestovaizdžiai, sekant Brauno ir Hogenbergo Vilniaus panoraminio planu, dar mažai tirti, jie tebelaukia tyrėjų dėmesio. Bet jie rodo, kad XVI a. viduryje sukurtas Vilniaus vaizdas iš paukščio skrydžio net tris šimtus metų išliko svarbus. Toks jis tebėra ir dabar. Jis aktualus nagrinėjantiems XVI amžiaus Vilnių istorine, informacine, architektūrine prasme, įdomus kaip istorinės kartografijos, spaudos bei rašybos istorijos objektas.

Plan miasta „Wilno“

Tworzonego przez niewiadomego z nazwiska Wenedjanina
roku pańskiego 1550. pomieszczonego w geograficznym atlasie
Demera w Norymberdze roku pańskiego 1610.

Objasnienie znaków.

1 Zamek górny W. Książąt.	2 Pałac Biskupi.	15 Ławerna brama.
2 Zamek dolny (rynek-groń)	3 Ratusz.	16 Południowa brama.
3 Koszary Straży przybocz. W. K.	4 Kaplica „Białnica“.	17 Północna brama.
4 Kościół i cmentarz św. Jerzego.	5 Cerkiew św. Mikołaja.	18 Kłodka brama.
5 Kościół i cmentarz O. O. Demara.	6 Ambary (Ambary).	19 Ławca i cmentarz „Poca“.
6 Pałac Chodkiewiczów.	7 Szczytny rząd.	20 Hieronim most.
7 Kościół św. Jana.	8 Ostra brama.	21 Kościół - cmentarz O. O. Demara.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- Drėma, Vladas. 1991. *Dingęs Vilnius*. Vilnius: Vaga.
- Jurkštas, Jonas. 1997. „Dar apie senuosius Vilniaus planus“. *Kultūros paminklai* 4:78–81.
- Knygų inventorių, nr. 00001–04125: [Kartografijos sektoriaus inventorinė knyga]. 1942–1945. LMA Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyrius.
- Koeman's Atlantes Neerlandici*. 2010. Compiled by Peter van der Krogt. Vol. 4, *The Town Atlases, Braun and Hogenberg, Janssonius, Blaeu, De Wit, Mortier and Others: Map Descriptions*. New ed. Westrenen: HES.
- Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (IV–XIX a.)*. 1983. Parengė Juozas Jurginis ir Algirdas Šidlauskas. Vilnius: Mokslas.
- Lietuva žemėlapiuose*. 2002. Sudarytojos Aldona Bieliūnienė, Birutė Kulnytė, Rūta Subatnickienė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.
- Lietuva žemėlapiuose*. 2011. Sudarytojos Aldona Bieliūnienė, Birutė Kulnytė, Rūta Subatnickienė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.
- Maciulevičius, Arvydas. 2010. „Miesto reprezentacija ankstyvųjų naujųjų laikų spaudiniuose“. *Vilniaus universiteto bibliotekos metraštis* 2010, 50–71.
- Merkys, Vytautas. 1972. „Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915 m.“. In *Spauda ir spaustuvis*, 142–249. Vilnius: Mintis.
- Milerius, Nerijus. 2004. „Teorinės kartografijos problemos: Vilniaus atvejis“. *Problemos* 66:66–73.
- Misiūnienė, Jadvyga. 2016. „Vilniaus miesto panoraminis planas iš Georgo Brauno ir Franco Hogenbergo atlaso *Pasaulio miestai*“. *Tarp knygų*, nr. 9, 26–30.
- Rauckytė-Bikauskienė, Dalia. 2011. „Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyriaus veikla: skirta 50-osioms įsteigimo metinėms“. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka* 2007/2008: 83–89.
- Rekevičius, Lukas. 2010. „Vilniaus tapatumo sluoksniai Brauno ir Hogenbergo atlase“. *Urbanistika ir architektūra* 34 (1): 17–28.
- Reklaitis, Povilas. 1999. „Du Vilniaus vaizdai XVI–XIX amžių grafikoje“. In *Prarastosios Lietuvos pėdsakų beiškant: Straipsniai iš Lietuvos dailės ir kultūros istorijos, rašyti 1954–1990 m. Vokietijoje*, 189–202. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Samas, Aloyzas. 1997. *Žemėlapiai ir jų kūrėjai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Senieji Lietuvos žemėlapiai = Old Maps of Lithuania = Alte Landkarten Litauens: Iš Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių*. 1999. Sudarė, aprašus parengė Alma Braziūnienė. 2 t. Vilnius: Vaga.
- Vilniaus miesto planai*. 2016. Sudarytoja Birutė Rūta Vitkauskienė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.
- Преображенский, С. 1869. „Вильна в начале XVI столетия (по Брауну и другим источникам)“. *Виленский сборник* 1:244–265.

ALMA BRAZIŪNIENĖ

The Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences

Panoramic Plan of Vilnius (1581) and its Derivatives in the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences

Summary

The renowned panoramic plan of Vilnius, *Vilna Litvaniae metropolis*, was for the first time printed in Cologne in 1581. It appeared in the third volume of *Civitates orbis terrarum*, an atlas of the world's most important cities, the publication of which was initiated in 1572 by Georg Braun (1541–1622), Cologne church dean, geographer and publisher, and Franz Hogenberg (1535–1590), Flemish cartographer and engraver. The six-volume atlas was first released in Latin (1572–1617/1618), then in German (1574–1618), and finally in French (1579–1618). City images featured in this very popular atlas also were published as separate prints. The copper plates for these images were sold by Hogenberg's heirs to the Amsterdam atlas publisher Johannes Janssonius (1588–1664), who published his own atlas in 1657. Later purchased by other cartographic publishers of Amsterdam, the plates kept being republished until completely worn out in the mid-18th century. The panoramic plan from this atlas is the earliest image of Vilnius that has reached us today. It features mid-16th-century Vilnius shown as if from a bird's eye view – such was the tradition of depicting cities at that time. Researchers agree that this Vilnius image is not historically accurate and contains numerous errors. The creators of the plan are believed to have based their city image on an earlier work, probably by Italian cartographers, adding to it various travellers' depictions of the then capital of the Grand Duchy.

The Rare Books Department of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences holds three copies of *Vilna Litvaniae metropolis*. They were all printed in the times of Braun and Hogenberg using the same copper plates. The earliest of them is the copy with the second part of the text in German. According to the bibliography *Koeman's Atlantes Neerlandici*, it may have been printed in 1582. Previously, this copy was in possession of Petras Klimas (1891–1969), Lithuanian statesman and bibliophile. It was received by the library currently known as the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences together with Petras Klimas' archive (F191) from the former Kaunas State University in 1950. The other two copies have no provenance marks. They presumably used to belong to the Wroblewski State Library, which was active in Vilnius in the interwar period. The second copy was published between 1588 and 1593; the third, between 1616 and 1623, both have Latin text.

The Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences holds several later derivatives of this panoramic plan of Vilnius. A several-times-reduced (16 x 24) panoramic plan was engraved by Georg Christoph Kilian (1709–1781) circa 1740 and published by the Bodenehrs, Augsburg engravers and publishers. A lithographic image of Vilnius in an even smaller format (17.5 x 13.5) was included in the history of Vilnius published by Józef Ignacy Kraszewski (1812–1887) in 1840. It was created in Vilnius at the lithographic firm of Józef Ożębłowski (Oziębłowski, 1805–1878), which existed in 1833–1863.

Three other plans of Vilnius deriving from the Vilnius image in the Braun-Hogenberg atlas were lithographed in the late 19th – early 20th century. One of them was redrawn at a smallish lithographic company belonging to the Vilnius City Board and active from 1877 to approximately 1915. Unlike the other derivatives, it contains not only objects copied from earlier Vilnius city images, but also new ones: the Rasos Cemetery, the Green Bridge, the Franciscan monastery, etc. – its creators attempted to bring it closer to their time. The two other Vilnius images are identical to the plan in the Braun-Hogenberg atlas. One of them was printed in Vilnius at the lithographic firm of Notel Matz, which existed from 1873 to 1938, the other, at A. Transhel's printing house in St. Petersburg, which was active in the second half of the 19th century – the early 20th century. These plans were lithographed in the late 19th – early 20th century. They have so far been little studied and still await attention from researchers.

Keywords: Braun-Hogenberg atlas; panoramic plan; Vilnius; copper engravings; lithography; Georg Bodenehr; Vilnius City Board lithography; Notel Matz; A. Transhel's printing company.

Iteikta 2023 m. rugšėji